

Език, мислене, образование

(фрагменти)

доц. д-р Николай Гочев

преподавател по гръцка античност в Катедрата по класическа филология,
Софийски Университет “Св. Климент Охридски”

Language, thinking, education

Nikolai Gochev PhD, Professor in Greek literature,

Department of Classics, Sofia University

Abstract: *The text consists of 27 fragments written between 2014 and 2017. These are reflections devoted to the principles of humanities and humanitarian education and the necessary conditions for the development of the scholar. To the end, the focus is particularly on the study of Antiquity and classical education.*

The fragments are grouped thematically in seven sections, with the following headings: "Language", "The Gift and Its Enhancement", "The University and Humanities", "The Method", "Free Thought", "Intellectuality and Virtue", "Antiquity and Education".

Key words: *humanities, language, education, Antiquity*

I. Езикът

1.

Има думи, които са ни решително безполезни, които просто „няма какво да ги правим“. Като ги изговаряме, ние не правим нищо повече от това, да осведомяваме слушателя, че сме ги чули някъде.

Защо ги произнасяме тогава? Това е по навик, от детството, когато човек повтаря всичко което чуе, за да се уподоби на възрастните; и да види, как ще му отговорят на казаното. Така той „пораства“, но и също „изпитва“ думите – какво е въздействието им и ползата от тях. И двете неща са необходими.

Но, вървейки към свободата, човек се отказва от подражанието. Това е характерно за зрелостта – не се нуждаеш от подражание, правиш го само понякога, съзнателно и за забава.

На такъв човек не му е нужно и да произнася всякакви думи гласно и пред други, защото и сам вече има усет, за да разбере стойността им. Тогава едни думи трябва да бъдат отстранени или използвани само ако умишлено се имитира чужд стил. Други пък трябва да бъдат търсени, откривани и внасяни в употреба. Те ще са нужни, за да говорим „от себе си“.

Така човек започва да си служи с езика съзнателно и активно. Отделя го от себе си, проумява, че това е инструмент и го „настройва“.

(2015)

2.

Ученето на чужд език има две предназначения: практическо и образователно. Практическото му изучаване няма за цел дълбоко овладяване, тъй като не се прави за образование. Поради това то води до знание на езика, което може да изглежда и добро, но винаги остава „приложно“.

Когато чуждият език се учи с образователна цел, то не е, за да бъде научен той самият. Задачата е друга – да се добият сведения за историята и състоянието на собствения. Трябва да се разбере защо в него има такива думи и какво те „първоначално“ значат. Това помага да бъдат произнасяни, писани и употребявани правилно (с оглед на споразумението и традицията).

Оттук нататък словесното образование изисква занимание с думите като вече внедрени в собствения език – откога се употребяват, какви значения са придобили.

Това става с четене на книги, тъй като говоримият език, до който всеки има достъп, е само малка част от „целия“. Така човек привиква да си служи с думи с прояснени значения; и благодарение на това постига наистина добро владение на езика. Това е и образоваността (доколкото тя зависи от словото).

Това не може да бъде постигнато по места, където хората не са наясно кой е „собственият“ или „главният“ им език. Те си служат с думи от различни езици, без да обръщат внимание на това; научили са ги от „ситуации“ и затова ги използват повече като сигнали, отколкото като елементи на мисълта. В такава обстановка словесната образованост се оказва занемарена и настъпва опростачване.

От словесната област опростачването се прехвърля и във видимия (предметен) свят. Домовете и градовете стават неудобни и неуютни за живот. Хората се замислят за „преместване“.

Но бедата идва не от мястото, а от занемаряването на думите и мислите.

(2016)

3.

Ако човек си даде труд да учи различни езици и освен това да чете класическа литература и философия, вероятно ще се увери, че не е възможно да се научи хубаво повече от един език.

Това значи, че хора, които се опитват да заменят родния (първия) си език с някой друг, няма да знаят добре нито един. Така е с тези, които са израснали в разноезична среда – вместо да знаят добре два или три езика, те не знаят нито един.

Ако се погледне историята на европейската словесност, ще се види, че ранните гръкоезични автори (до края на IV в. пр. Хр.) са над всякаква конкуренция: за 2300 години най-много, което са могли да направят следващите, е да се доближават до тях. Една от причините за това е, че древните гърци не са си служели с никакъв друг език, освен със своя.

След Александър и още повече в римския свят вече не е така, както и през следващите векове.

(2016)

4.

Има израз „майчин език“. А „бащин език“ има ли?

Това с „майчиният език“ се случва във времена на двуезичие. Бащата излиза от дома, занимава се с някакъв бизнес, има отношения с държавата, може и с църквата. Но там езикът е друг. А в семейството се говори на език, който не е „на власт“. На него детето слуша за неща от всекидневието, също и песни, приказки. Той е „домашен“, „вътрешен“, само за между най-близки. Когато излезе от дома и от „своя край“, човек не намира място, където този език да се говори по същия начин. Така че той е „роден“ и „първи“. На него може да се прави литература (поезия).

„Бащиният“ пък е за практически дела, размисъл или „представителност“. Когато служи за „договаряне“ (търговия), той е доста сух, с малко думи, но разбираем за мнозина. Ако е за научна, тържествено-протоколна или богослужебна употреба, е ерудитски (учи се от книги).

Силата му идва оттам, че на него говорят управляващите, чрез него се „уреждат неща“, той „представлява“ много хора, може да е международен, имперски или на духовенството. Това е език „на власт“.

Слабостта му е, че рядко някой го владее добре. Той е „вътрешен“ и „първи“ за сравнително малко хора или дори за никого (като латинския след античността или църковнославянския след средновековието).

Не е все едно, дали „бащиният“ и „майчиният“ език са по начало различни (като латинския и немския в католическа Германия) или са стилове в един и същ естествен език.

В първия случай обществото е заплашено от разцепление със сериозни последици - религиозни разногласия, завършващи с разкол, ерес или война, антиколониално напрежение, нацизъм).

В другия „майчиното“ и „бащиното“ се съединяват и той постига цялостност, защото действа във всяка област на живота. Поради това обществото, което го употребява, се стреми към независимост от всички други и влиза в съперничество с онези, чийто език е също така развит.

(2015)

5.

И все пак не е все едно да си служиш с думите и със значението на думите.

Научаването на думи може да бъде по-скоро заради звученето им. Тогава поетът/прозаик отива към усъвършенстване на стила и търси мелодичност, устройва словесния свят повече чрез звучене. Така че неговата реч се стреми към музикалност.

Но това е само част от поезията. За да стане тя цялостна, трябва да се върви към разказ; а там е нужно да се създадат отчетливи характери, което значи и диалог, твърдения. Трябва да има усещане за начало и край на действието.

Противоположно на това, човек може да се заеме със значението на думите. Значенията се преплитат, наслагват се едни върху други, свързват се. Мислителят работи с тях, за него думите са само инструменти (като щипки или етикети), от които той често е недоволен и поради това заобикаля много от вече заварените, но пък добавя свои – и пак заради значения, които трябва да се посочат.

Мисловните построения имат смисъл, когато сочат към един край – единството на съществуващото.

Човек не може да бъде нито поет, нито мислител, ако не му достига сериозност, значи – усещане, че трябва да бъде по-добър и да съдейства на други за същото.

Сериозност на поезията придава трагичното, а на мисълта – идеята за Бог. Затова истинските поети се стремят към трагедията („Илиада“, „Орестия“, „Антигона“, „Ад“, „Хамлет“, „Дон Жуан“, „Фауст“), а мислителите – към богословието.

А някои – като Платон и Достоевски - постигат и двете.

(2015)

II. Дарбата и усъвършенстването ѝ

6.

Математическо-музикалните способности се преплитат помежду си и са отчетливо отделени от литературно-езиковите. Всеки има дарба или за едното, или за другото.

Колкото до философията, тя не зависи от никоя от тези две склонности, а е опит за придобиване на цялостно и завършено знание въз основа на опита.

Върху нея и с помощта на Откровението се построява теологията, която се занимава с най-същественото.

Но ако упражняващият се в теология постави сърцето си служба на стомаха, тогава той извращава придобитото знание и го превръща в най-възмутително лукавство.

(2015)

7.

Никакъв произход, възпитание, учебно заведение, вестници, книги, пътешествия или публични изяви не могат да помогнат на човека да придобие разбиране за живота, ако той няма дарба и стремеж към това.

Освен това те не са и необходими. Всеки, който е способен да придобива опит, ще го придобие, независимо от външните обстоятелства. И тогава ще бъде учител и равен на всеки, подобен на него.

Примерно:

Сократ никъде не е пътувал, а Омир нищо не е чел. Св. Антоний и св. Иван Рилски не са писали нищо, и не са знаели нито един език освен родния си.

Предците им не са били известни с нищо особено.

(2015)

III. Университетът и науката

8.

„Учен“ като съществително и в най-добрия смисъл би трябвало да се казва за човек, който, най-напред, си знае работата като един обикновен, но много добър техник. Знае я, както майсторът си знае занаята. Необходимите сръчности ги е овладял. Може да прави някои неща и да учи други как да ги правят.

Но освен това той трябва да гледа на всекидневните си занимания като на нещо, което има смисъл за всекиго. Да може на всекиго да обясни, защо това, което всекидневно прави, е крайно важно. Как то може да помогне – на него самия и на всеки друг – да стане свършен човек. Как би помогнало на хората като общество да заживеят свършено.

Така че ученият трябва да мисли за своето занимание като за нещо, полезно за целия свят – и то не за някакви телесни удобства, а за човешката душа. Ако не мисли за него така и ако не се вдъхновява от тази мисъл, той не може да е учен.

Това отношение към „науката“ се среща крайно рядко. Но без него няма наука – има само празни думи, имитация, преструвки.

(2014)

9.

Школата е общност, към която принадлежи онзи, който споделя едно и също знание с други. Това обикновено значи и един и същ език. Но същественото е знанието, а езикът му служи; той не е просто за да се "разпознават" принадлежащите към школата. Защото ако беше за "разпознаване по език" дори и невежият би минал за принадлежащ към нея.

Обратно на това са сектантските общества, които се преструват на школи, но не са. Там същественото е "членството", което дава привилегия по отношение на "външните".

Езикът им е само знак, чрез който тези, които претендират да са вътрешни и привилегировани, се разпознават помежду си. Но не става дума за знание; в такива общности обикновено никой няма и идея за знание. Защото духът е елитаристки, тоест користен.

И самият лидер на такава общност няма сериозно знание, което да предложи. Затова и срещите на общността са театрални - там всички се стараят да играят в духа на тази желана елитарност и привилегированост.

Из университетите нерядко се виждат такива работи.

...

Истинският университет – това не са просто пари, сгради, учебни планове, оценки и документи. Той е училище, и за да живее, му е нужна школа. А школата – това са стил, възгледи и дух.

Тя се създава трудно и много бавно. Най-лесно е да се установи стилът. Възгледите се разпространяват и усвояват лесно, но най-често остават повърхностни – като куп несвързани мнения.

Най-трудно е да се предаде духът. Всъщност той не се предава, а само се „разпознава“ у носителите му.

...

Не всички хора, които вършат безобразия из академичните среди, а и навсякъде, където успеят, са много лоши като учени. Някои нещо са учили, приближили са се до школа, имат някакви способности и с доста труд биха могли да станат едни поносими автори и преподаватели.

Но там е работата, че не искат да са просто „поносими“. Това не им стига. Но пък повече не могат. Затова гледат да заобиколят науката; а същевременно се представят чрез нея. Тоест, паразитират върху нея.

И тъй като тя не им интересна, рано или късно се захващат с интриги и мошеничества, и се примъкват към властта.

...

Има една реч, която се е появила в средите на университетските хуманитари, и се представя за образована и умна. Тя е изпълнена с имена на модни (рекламирани), а понякога и класически автори; и с думи от латински, гръцки, а нерядко и английски корени.

Обикновено тя е неразбираема; но произнасящият я гледа убедително към събеседниците си и ги подканва да се съгласяват, най-напред мълчаливо, че това, което нито той, нито те разбират, „е така“. По-отстъпчивите се съгласяват и мълчат, а по-честолюбивите започват и да възпроизвеждат чутото – не по смисъл, тъй като смисъл никой не вижда, а по звучене. Така те „се обличат“ в умност и съвременност.

Те не са учили системно история, нито право; не знаят класически езици, а най-често дори не са започвали да ги учат. Защото традиционно (класически) образованият човек отрано е привикнал с думите от латински и гръцки, и поради това те не му звучат умно, а само школки.

Тези хора образуват малки общности, в които тържествената реч звучи така; а по-неформалната се състои от лесно разбираеми шеги, обикновено сарказми по адрес на „простите селяни наоколо“, които няма да влязат в общността.

Неприемането на този стил се смята за проява на лош вкус и на някакъв вид изостаналост („фундаментализъм“). Но вярата им, че те нещо казват, е крехка; тя се крепи единствено на споразумението, че „тези неща са умни“.

Ако попаднат на някой, който разбира какво говори, те се стряскат. Думите му им звучат убедително и неопровержимо; но те не влизат в диалог, тъй като тогава ще трябва да изоставят стила на общността си; а освен това така и не са се научили да си служат с аргументи.

Поради това правят това, което отдавна умеят – кимат и се съгласяват.

(2014, 2015)

10.

По какво се познава добрият студент? Не високо надареният (такъв се явява рядко, веднъж на няколко години), а точно добрият?

Той е усмихнат, любопитен и при това – сдържан. Цинизмът, самодоволството и угодничеството са му чужди.

Това са белези на философска (добродетелна) душа.

Срещата с такива ме изпълва с добри надежди.

(2015)

11.

В историко-филологическите науки се напредва по два начина – узнаване на факти и усъвършенстване на изразяването. Но освен това трябва да се улучва и добър начин за напредване. Преди всичко – да се избягва еднообразието.

Примерно, при ученето на език. Ако в речника има петдесет хиляди думи, първите пет хиляди са необходими за говорене и разбиране, но следващите пет хиляди – не толкова. И така нататък: механичното научаване на нови думи носи все по-малък напредък, тоест – става все по-безполезно.

Така и с фактите. Човек трябва да е осведомен в определена степен за нещата, по които работи; но прибавянето на все нови и нови сведения допринася все по-малко за разбирането. Това се съпътства и от методически трудности – що е факт и какви факти си струва да се знаят.

Нужно е разнообразие и във формите на изразяване. Съществено в тези науки е да се владее изразяването – защото лекциите, статиите и книгите, които се очакват от учения, не са друго освен речи. Как се построяват тези речи? След като човек постигне сръчност в построяването им, той няма защо да прибавя все нови и нови речи (статии, книги), освен по необходимост – както е с преподаването.

Висша степен в овладяването на тези науки е осъзнаването на употребявания език (терминология), премислянето и усъвършенстването му за нуждите на времето. С какви думи да си служи, в какви точно значения, как да свързва тези значения (понятия).

И после - кой е критерият за истинност? Те са два и са различни.

Първо – доколко изричаното е съдържателно (конкретно) и същевременно неопровержимо. И второ – каква е нравствената полза от него. Защото ако то не съдейства за здравето на душата, не би трябвало и да е истинно. Тъй като душата се храни и лекува с истина.

(2015)

12.

Когато преди време замислях да пиша дисертация (а то си ми беше и задължение), написах няколко страници текст с не много ясна тема и ги занесох на професора, с когото тогава работехме.

На другия ден той ми върна листовите и каза: „Според мен, Николай, Вие сте в процес на търсене на терминология...“

Това беше вярно. Когато човек има желание да каже нещо относно въпроси, които много го занимават, той, поне в началото, трудно намира подходящи думи за това. Изработването на езика, с който би желал да си служи, все още му предстои.

А за да се стигне до този език, е необходимо голямо усилие. Дали ще се стигне – възможно е, ако човек силно желае да „изнесе“ онова, което не му дава спокойствие. И това се отнася не само за академичните кадри, но и за всички, независимо дали се занимават с изкуство, някакъв занаят, управление или просто си гледат семейството.

Това, което излиза на повърхността, е зависимо от формите на заниманията; има неща, които просто се „отчитат“ и те изглеждат всякак.

Но в дълбочина въпросите са еднакви за всички. Те са онова, което някои хора желаят да изрекат и затова се лутат в търсене на подходящия език.

(2016)

13.

Хората ужасно много се заблуждават, когато си мислят, че в науката е важно да се „съобразяваш с изискванията“. Важно е съвсем друго – да вървиш по свой път. „Свой“ значи „лично премислен“.

Значи ученият не е този, който се инати и протестира, а този, който се труди и дръзва. Това негово дръзновение не е за провокация, а заради истината. Защото до истината стигат кротките, които са и смели.

...

Когато човек на млади години се захваща с наука, това е в най-добрия случай, за да я овладее – да се справи с нея. Възможно е да има пред себе си добри примери, но те му действат по-скоро с характера си, тъй като владееенето на науката не може да се предаде.

Все пак той е приблизително осведомен за това, кой какво умее; и накрая, ако става дума за умение, се оказва наравно с немалко други хора. Те „умеят“ да правят наука и са „осведомени“ за нещата в нея приблизително еднакво.

И все пак разликите са големи, съществени. Поради това хората, дори когато говорят на пръв поглед за едно и също, си остават чужди. Причината е, че науката им „служи“ за различни неща.

Всъщност почти всички ще се съгласят, че науката, дори и тази за историята и нравите, служи за благоустройство на живота (to eu zen) на древните. Значи същественният въпрос, по който несъгласието остава завинаги, е чий живот е благоустроен.

...

Да овладееш науката значи да узнаеш „какво се прави там“. Узнаеш ли, вече не си студент („вечен студент“), а учен.

Това не може да стане без многогодишни занимания, а за да се случат те, има условия. Но все пак на някои им се дава – успяват.

И какво да се прави след това? Добре ли е просто да се повтаря, което е правено? Всъщност познаващият науката не може да се държи така. Той непрестанно я разяснява с думи, които не е чувал – и така не просто добавя към нея, но я прояснява; или пък проправя пътища през нея. Значи – занимава се с въпроси, които друг около него не обсъжда.

Това трябва да се прави безкористно (не заради заплащане), защото иначе такъв човек няма да е учен, а просто „служител“.

Всичко това е мъчно, но неизбежно; тъй като някои неща по добрия път, както и по лошия, са неизбежни. Те не идват от „съдбата“, а от избора.

(2015)

IV. Методът

14.

Във всяка наука има безкраен брой подробности, които не са интересни за онзи, който не се занимава с нея. Впрочем те и за самия учен няма защо да са интересни. Те са „материал“ на науката, нейно всекидневие; те се „подразбират“. Поради това за тях няма защо да се говори, освен ако не дават повод да се каже нещо по-общо.

По същия начин човек не разказва за всякакви подробности от всекидневието си, тъй като те не би трябвало да са интересни за всекиго (нито дори за домашните му), освен като знаци за нещо по-съществено от живота.

Подробностите в науката и всекидневието имат своите места като камъчета в мозаечния образ. Хубавата мозайка е „древна“ – от много камъчета; и за да се нареди, е нужен много труд: трябва да се мисли едновременно и за отделното, и за целия образ.

Такова нещо е и построяването на сграда. Тя има образ, достъпен за минаващите покрай нея, но за построяването ѝ трябва да се знаят огромен брой детайли, известни само на архитекта, а и сами по себе си не много важни; но неизбежни.

Така че който иска да разбира науката си и да я представя, не трябва да изоставя детайлите, но не е нужно да говори точно за тях; по-добре да извлече от заниманието смисъл, който да е достъпен за външните.

Ако има повече такива и те се срещат, това ще е общество на учени и приятни събеседници. Те ще се разбират, защото знанието им, макар и за различни части от битието, ще е аналогично. При това ще могат да говорят далеч не само за наука. Защото който разбира устройството на науката, той говори смислено и за бита.

(2015)

15.

В университета и особено във филолого-историко-философската му част, преподавателят не би трябвало да заема позиция на авторитет, нито дори на „осведомител“. По-добре да е събеседник и съветник.

Поради това монолозите с „осведомителна“ цел (лекции) трябва да са само част от работата със студентите.

Освен това в тези монолози трябва винаги да присъстват и коментари по въпроси като: „Защо говоря точно това и точно така; кои са частите на изложението, което чувате; на кое трябва да се обърне много внимание, на кое по-малко и кое може да се забрави; какво е отношението на всичко това към идеята за образованието – специално и общо.“

Не е необходимо монолозите да заемат цялото време на заниманията, означени в програмата като „лекции“. На студентите трябва да се дава думата. Това става по три начина.

Първо, при занимание с език (превод).

Преподавателят слуша превода и съдейства, като казва: „това е вярно, а това - грешно“; а после разяснява въпроси по словоформите. Това са разговори, които външен човек не би могъл да разбере.

Второ, при занимание с текст (сюжет, аргументация).

Преподавателят слуша студента и пак може да му казва, че нещо е вярно, а друго – грешно; защото се случва студентът да е забравил или да не е разбрал. Но освен това казва и защо текстът като цяло и в отделните си части е изработен така, а не иначе; и какъв е смисълът на цялото и частите.

В тези два случая той е донякъде осведомител, но по-често – съветник.

При занимание с най-общи въпроси на науката на участниците се предлага да се изкажат относно главните термини (значение на думи, съдържание на понятия). Разговорът изглежда съвсем свободен, но преподавателят го насочва. Тук той е преди всичко събеседник.

После, след като отминат първите изказвания и най-необходимите им обсъждания, може да се говори и по някакъв материал, който всички имат предвид (текст или нещо друго).

Това са степени на занимания с наука чрез разговор. Всяка следваща се постига по-трудно и по-рядко от предишната.

...

За науката е добре да се говори най-напред системно – хронологично и според понятията. Така слушателят бива уверяван, че предложеното може да се изучи и разбере, и то не за дълго време.

Така че подреденото въведение е необходимо, както е необходима картата при пътуване.

Но слушателят може остане с усещането, че като е запомнил и проумял чутото, той се е запознал с тази наука „по същество“, а останалото са детайли, без които може.

Но не може, защото „останалото“ свидетелства за казаното и който не го познава, не би могъл да докаже нищо от това, което твърди, а би се задоволил с обяснението „така чух“.

Затова понякога на слушателя трябва да се предлага обширен и сложен разказ за една (коя да е) частите на разказаното. Той ще послужи като пример за това, какво „стои“ зад уводното изложение.

Така ще се забележи, че науката за човека стои не само върху понятия и хронология, но и върху опит, който не може да бъде придобит за няколко месеца или две-три години.

(2015, 2016)

Ако попаднем на някой, който смята, че знае нещо, защото е чул (прочел) „да се говори“ за него, можем да сме сигурни, че имаме работа с невежа. Разбира се, невежите се различават по това, дали искат да узнаят нещо „заради самото знание“ или не. В първия случай с тях има смисъл да се говори.

Ние знаем нещо само ако сами сме се потрудили да схванем основанията то да е такова. Затова Аристотел казва, че мъдростта е знание за причините. Така че на никого не може да бъде съобщено с думи нещо, ако той в определена степен вече не го знае. Това е дало основание на Платон да твърди, че придобиването на знание е припомняне – разбира се, не става дума за конкретни факти като „това е дълго ето толкова“, а за общи, тоест вечно и истинно съществуващи неща.

Характерно свойство на конкретното е, че то е телесно – и затова във „Федон“ Сократ казва, че мъдрият (философът) цял живот се старае да постигне независимост от телесните неща; но че животът в тяло му пречи да узнае ясно онова, което знаят боговете.

От своя страна невежата мисли, че знае всичко в задоволителна степен, но намира за истински полезни само сведенията за телата и техните свойства (размер, брой, цвят, вкус и т.н.).

(2017)

17.

Животът на всеки е като качване по стълба или удържане на върха на вълна. Тази стълба обаче върви не само нагоре, но и надолу – „вълнообразна“ е.

Вълната пък минава през различни места на водната повърхност.

Ако човек действа повече с ума си и чрез словото, той слуша как се говори (чете).

Слуша и чете поради любопитството си – природното влечение към речите. Това е като желанието да слушаш музика и да разглеждаш природата; или просто как хората вървят по улицата.

Прежеждането от един естествен език на друг е по-различно – това е дословно повтаряне на чутото, но и предаване на смисъл. Ако човек е неуверен, че може да улови по-общия или по-скрит смисъл, той се задоволява с точно предаване на думите от език на език.

Това е подобно на цитирането: понякога чутото така ни впечатлява и задоволява, че не искаме да променяме нищо от него, а ни стига само да го предадем.

Друго е да „разкажеш“ (преразкажеш). Това е предаване не на конкретни думи, а на смисъл. Смисълът може да бъде открит в чути мисли или разказ; но също и да се постави в основата на нов разказ по „видяно“ или „проучено“.

Това последното е по-трудно и отваря пътя към „правене на история“.

"Да правиш история" значи да откриваш действащия (причината за ставащото); и защо действа, и защо точно така. Този, който е способен сам (от себе си) да „изрича“ исторически разкази, е способен и за управление. Защото има свои мисли за това, кой, как и защо прави каквото и да е.

Това мислене е свойствено за управляващия (началстващия).

После идват мислите за най-висшето – Бога, свободата, единството на хората. Като казвам „мисли“ – това вече са не само чути и повторени мисли, а и такива, които са възникнали в душата.

Онзи, в чиято душа поникват тези мисли, е способен на подвизи (аскетизъм).

Това не значи, че той не би могъл и да управлява; но неговото управление няма да е какво да е, а с оглед на най-висшето, на истинското начало.

Има и една дейност, подобна на съставяне на речник. Това е размисъл за думите – какво значат. Също – избор на думи; как е уместно да говори в дадени обстоятелства и с дадена цел.

Освен това занимаващият се с подбор и „откриване“ на думи е като онзи, който се занимава изобщо със съществуващото: какво съществува и как. Това го насочва към размисли за несъществуващото и злото.

Последното е висша интелектуална дейност; тя съответства на дейността по преценка на човека и деянията му; тя е „съдене“.

После: има драматургия („игра“). Това дейността на поета и артиста.

Много хора правят играенето (подражание, преструвка) свой житейски принцип. Така се стига и до клоунада; това поведение обикновено е свързано с неувереността и страха „да бъдеш“.

Най-сетне, съществува интерес към биографията; съзерцание на живота, на началото и края му. Такъв човек има предвид примерите на живелите около него и преди него, но не избира да подражава никому, а се задоволява със своя път - независимо че за него няма пример.

Това не е точно „стремеж към подвиг“. Той вижда живота си като дар и нещо ново в историята.

...

Има три вида словесно (а и друго) поведение.

Първо, действителният диалог, който включва драматургията и поезията.

Второ, историософстването, което създава желание за мисионерстване и осмисля живота във времето.

Трето, науката, която търси неподвижна истина.

(2015)

V. Свободната мисъл

18.

„Ти си още млад, Сократе“, каза Парменид, „и философията не те е завладяла, както, струва ми се, ще те завладее след време. Тогава няма да гледаш отвисоко на нещата, за които споменах. А сега все още се съобразяваш с мнението на хората. Това е от възрастта ти.“

„Парменид“ 130 е

И действително, младият човек няма сили за самостоятелно мислене. Знаем го по себе си, но и не само. Глупаво е да се говори, че младите са „свободомислещи“ ей-така, поради възрастта си. Освен това, ако се казва в тяхно присъствие, то е вредно за самите тях. Защото така може задълго да повярват в една лъжа, подсладена с ласкателство: и да я повтарят пред други.

Младият човек не може да е свободомислещ, защото все още се стреми „да се справи“ в живота. Да се „докаже“. Той няма увереност в себе си. Ако има някаква, тя идва от онези, които го насърчават. Но тази увереност е слаба, защото се опира на нещо външно – на човешко мнение. И тъй като е признателен на насърчаващите го и се надява на тях, той ще се старее да им угоди. Значи няма да е свободомислещ.

Независимото мислене и поведение се появяват тогава, когато човек престане да се надява на хора. Това не значи да не ги уважава (доколкото са хора), да им съчувства и обича. Но човек е слаб - той не може да бъде образец. Ако някой иска да е свободен, той трябва да основе надеждата и мислите си върху вярата в Бога. Но и тази вяра ще е слаба, ако се опира само на човешки авторитет („едни хора ми казват `вярвай` и затова вярвам“).

Свободен е онзи, който е готов да се откаже от благоволенieto (одобрението) на всички хора и на всекиго поотделно заради истината и доброто. Но такава смелост не е по силите на млад човек, защото той не е имал време да обмисли въпросите около истината и доброто; нито да влезе в битки заради тях. За него те са все още само думи.

Свободомислието е нещо толкова рядко, че изглежда еднакво трудно да го срещнем както сред млади, така и сред възрастни. Но дори и най-даровитите имат нужда от време, за да повярват в истината и доброто.

(2014)

19.

Свободните (неделови) разговори са четири: „изследване“, „забава“, „дуел“ и „ухажване“.

Целта на „изследването“ е истината, на „забавата“ – изображението (като в драматургията), на „дуела“ – надмощието, на „ухажването“ – любовта.

От тях най-рядко се случва първият, защото той не е подкрепен от никаква страст (тъй като удоволствието от узнаването не е страст). При другите пък самата страст, която ги поддържа, може да попречи на целта. Примерно, дуелът пропада и се превръща в свада, а художественият разговор – в театралничене (клоунада).

В действителността те винаги се преплитат помежду си. Това позволява човек да скрие намерението, с което води разговора или дори да го промени.

Примерно, някои сократически диалози започват като ухажване, но продължават като размисъл.

...

Във въведението към лекциите по антична литература е необходимо да се каже, че обсъжданите текстове се делят на художествени и нехудожествени.

Това се отнася за словесната деятелност изобщо. Дори разказването на виц вече е внасяне на художественост (литературност) във всекидневната реч.

Това може да се каже и с други думи: че словесното поведение на човека е или полемическо, или драматургическо. Защото дори съобщаването на някакви на пръв поглед несъмнени сведения може да стане причина за спор (полемика).

От друга страна, речта на човек го характеризира, така че всяка полемика може да бъде видяна като част от драма; и тогава вниманието се насочва не към аргументите, а към характерите.

Тези словесни (и мисловни) дейности е нужно да се редуват, тъй като постоянно полемизиращият сам се лишава от интерес към човешкото и така става твърде прагматичен, честолюбив и дори зъл; а постоянно „играещият“ стига до нравствено безразличие (аморалност).

Така че когато спорът стигне до безизходица, трябва да се намери начин той да бъде спрял и оставен в положение на „словесно произведение“; а не да се настоява за извод в полза на едната или другата страна.

(2015)

20.

Мислите са пренебрегвани. Или по-точно – на тях не се гледа сериозно. Смята се, че мисълта (ако е чак толкова нужна) може да се прочете в книга и да се запомни.

В действителност онова, което се чете (чува) и помни, не е мисъл; то е само словесно изражение, нещо като нейно облекло или най-много въплъщение. Чрез думите в най-добрия случай се известява за съществуването на мисъл. Но тя не се пренася чрез тях; иначе всеки, който слуша и чете, би трябвало незабавно да разбере казаното така, както самият говорещ го разбира; а това може да стане, само ако се свърже с неговия ум. Но това не става, иначе всички грамотни биха били велики мъдреци.

Така че ние не възприемаме мисли, а само думи.

Това е факт от голяма важност, който при това е сякаш неизвестен. Смята се, че образованието се постига чрез присъствие на лекции и взимане на изпити. Всъщност хората просто се обзавеждат с думи, или, с голям труд, придобиват опитност в говорене/писане на разни теми. Тоест, включват се в производството на текстове. Но това не значи, че придобиват мисли; те просто се научават да „съобразяват“ къде какво се говори.

Липсата на мисли не може да се установи непосредствено, но за нея има знаци (симптоми). Ако човек е склонен да препраща другия, и най-напред себе си, към авторитети или „места“, където нещата за живота „се знаят“, това вече е знак, че той няма мисли.

Защото мисълта е свидетелство, че ти можеш сам да знаеш необходимото за живота. При това нейното присъствие е толкова ясно, колкото и присъствието на образите, които виждаме с очи.

(2015)

VI. Интелектуалност и добродетел

21.

Не са словесни (logikoi) тези, които са изучили науките и книгите на древните мъдреци. Словесни са онези, които имат словесна душа и могат да разсъждават що е добро и какво е зло; и да отбягват лукавото и душевредното...

Антоний Велики. „Увещания“, 1

Думата „интелигенция“ има четири значения.

В широк смисъл това са хора, които се занимават с науки и изкуства; значи, изработват и разпространяват (преподават) слова и образи. Това значи, че и духовниците са част от интелигенцията.

В тесен смисъл това са „интелектуалците“. Те са светски лица, изказващи се публично по въпроси, които интересуват обществото като цяло. Минават за „висша“ част от интелигенцията, тъй като са по-видими. Тяхната аудитория е по-голяма; те „имат думата“.

В лош смисъл „интелигенция“ са хора, които се занимават с науки и изкуства за лична полза („устройват се“), без да се интересуват дали това, което вършат, е полезно за някого или не.

„Интелигент“ в най-добрия смисъл е човек, който съдейства за доброто на обществото като цяло и на всеки поотделно. При това той знае кое е доброто и как би могло да се съдейства за него. Такива са истинските интелигенти.

Ако някому тази дума не харесва, той би могъл да я замени с друга.

Истинският интелегент не поставя нищо по-високо от истината; и вярва, че тя не противоречи на доброто. И тъй като не желае най-важното да бъде загубено в мъглата на безкрайни съмнения, той върви към истината чрез най-доброто, което е предложено на хората. Това е вярата в Бог, Който е любов, засвидетелствана чрез саможертва.

Такъв човек избягва злите чувства и думи. Най-злото чувство е завистта, а от нея се ражда и всяко злословие.

Той е верен на близките си, като при това ги е уверил, че верността към Бога и Църквата Му стои над всичко; но Бог му е заповядал да обича близките си.

Да обичаш близките си не значи, че може да забравиш далечните; нито пък да мислиш, че има човек, който заслужава да бъде пренебрегнат и презрян. Истинският интелегент не отсича от тялото на човечеството никого. Макар да не може да помогне еднакво на всички, всички са ценни за него.

Някой ще каже: „А къде са тук науките и изкуствата?“ Да, науки и изкуства ще има, но ако я няма основата, за която казах, заниманието с тях ще е безполезно; и такъв човек никога няма да бъде истински интелегент.

Ако казаното дотук е вярно, това значи, че истинска интелигенция може да има само в православния свят. Но не само в „традиционно православните държави“. Не, защото църкви съществуват навсякъде – и във Великобритания, и в САЩ, и в Китай и в Япония.

Но все пак държавите с големи и „национални“ църкви са тези, чиито народи са възникнали „около“ своята църква. Такива са грузинската, българската, румънската – не е нужно да се изброяват всички. Не всяка стара църква е произвела свой народ – примерно, великите древни епископии в Александрия и Рим не са го постигнали.

Та тези днешни държави са по различен начин наследници на Източната римска империя и на околните ѝ следантични православни монархии. Те имат особена задача – да „опазват“ своите поместни църкви и чрез тях да поддържат цялото православие.

Затова и войните между тях приличат на разколите в Църквата и не бива да се допускат. Всяко несъгласие трябва да се решава мирно; за всякакви щети да се дават щедри обезщетения и взаимно да се иска прошка.

Като се грижат за православието, тези държави съдействат за опазването на истината; и така участват в „главния поток“ на човешката история. Всички останали са в различна степен исторически странични (маргинални).

Но това не значи, че в тях не може да има истинска интелигенция.

Защото в Евангелието се казва: „От Назарет може ли да излезе нещо добро? – Ела и виж!“

(2015)

22.

На някои изглежда, че масонството – това са определени ритуали, одежди, названия, йерархия и секретност. Но тези неща не са съществени. Първо, те са имитация на нещо по-старо и вече съществуващо; и освен това са само облекло, външна форма.

С поведението си масонът казва: „Аз, също като другите в ложата, съм човек способен, учен, просветен. А по съществените въпроси нямам определено мнение“.

Така че масонът се гордее с успеха си, който се състои в това, че се е оказал в общността на някои, които се гордеят със същото. След като такава общност се установи, тя приобщава все едно кого, защото вече е привлекателна.

Защото е приятно да вярваш, че имаш „престиж“ и да споделяш тази вяра с други; също - да изглеждаш трудно достъпен (това съдейства за безопасността).

И ако нищо не твърдиш, това те отделя от всички, които твърдят нещо; и може да изглежда, че си в позиция на арбитър.

Масонът сякаш „дарува“, като си присвоява някои привилегии на властта, но отказва всички нейни задължения. Той си придава вид на „духовник“, но не е, тъй като всеки духовник нещо изповядва, а масонът не изповядва нищо.

Така че масонството е театър, игра.

(2015)

23.

Глупостта не е толкова интелектуален, колкото духовен недостатък. Тя не може да се прикрие по никой начин – нито с преструвки, нито дори с мълчание. Защото има случаи, в които е глупаво да се мълчи.

Тя е неспособност да забележиш, че човешкото знание е нищожно, тъй като е само човешко. Глупавият е такъв, защото не прави разлика между човек и Бог.

Това го отличава от интелигентния невярващ, който съзнателно отрича Бога и прославя "величието на човека" (или на някои човеци). Този вторият не е глупав, а по-скоро "безумец".

Така че незнанието за Бога е път към глупостта, а липсата на интерес към Него е знак за присъствието й.

Но и фарисеят е глупав - защото мисли, че е направил всичко, което Бог иска от него. Това ще рече, че се е "разплатил" с Него. Значи е забравил за нищожеството си – за това, че е само човек.

(2015)

24.

Образованият човек разпознава определен светоглед и начин на живот заедно с принципите и детайлите им; волевият дори живее според тях; а мекосърдечният тайнствено достига до съгласие с истината.

Но как да тръгнеш по пътя на волевия, без да влезеш във война с целия свят?

А ако не тръгнеш по този път, каква е ползата от образованието?

Значи, ще трябва да воюваш без омраза.

Затова се казва: "Кротките ще наследят земята".

(2015)

VII. Античност и образование

25.

Понякога забелязвам, че като че ли не знам какво искам от студентите. От една страна, имаме 25-30 години разлика и би трябвало да се съобразявам с това. Но като че ли очаквам да се досещат за всичко, което си мисля за тези неща (преданията за античността). Нали съм им говорил какво мисля?

А какво значи някой да разбира от античност (антична словесност)?

Разбира, ако е готов да бъде донякъде събеседник на авторите. Да знае това, което са написали, да може да зададе въпроси по него, да си го припомня.

Примерно:

Да може да обсъди Троянската война заедно с Омир; да е чувал за източните монархии и за безпокойствата на гърците около войната с Персия (с Херодот); да си припомня хората от Сократовия кръг с Платон; похода на Александър с неколцината му биографи; някои митове с Овидий; биографиите на известни гърци и римляни с

Плутарх; популярни случки от историята на Изтока, Гърция и Рим с Валерий Максим, Авъл Гелий и Клавдий Елиан.

И също: как всичко това се е преплело с историята на евреите и на Църквата - заедно с Йосиф Флавий и Евсевий Кесарийски.

Такъв човек вече си представя античността.

...

Едни мои студенти си сложиха изпита по литература седмица след края на семестъра. На изпита върнах половината от тях (повече от половината).

- Отделете още десетина дни, така че знанията ви да се стабилизируют – казах.

Бях им изпратил лекциите в писмен вид и изцяло, така че да не разчитат само на записките, а и онези, които не са имали възможност да присъстват, да не бъдат ошетени от това. Но тъй като виждах, че се колебаят какво да направят, за да са по-готови за изпита, им обясних:

- Човек трябва да си прочете първо произведенията: аз не искам много, защото знам, че за един семестър тези неща не могат да се изучат. Но все пак от четири месеца се занимаваме с тях. Трябва да може да разкаже произведението – „Одисея“ или „Едип цар“ – с лекота. Това значи не само да го е прочел ред по ред, но и да е мислил за него – какво се случва. След това да си е записал моментите от действието. И после да го мисли, да го възпроизвежда в паметта си, и то с думи. Така го събира в ума си, усвоява го. Това е знанието – да имаш нещо обозримо в ума, ясно видимо и да можеш да го предадеш с реч. Така и с лекциите, в които се разказва за историята на литературата. Всяка от тях човек трябва да изчете, да си я запише на една страница и да я вижда в ума си, все едно сам ще преподава на някого. Да привиква с думите и реда на изложението.

Примерно – пада ви се Омир. Няма какво да се колебае. Казвате:

"Източниците за него са тези, като се започне от споменатото в поемите; текстът е събран тогава, защото има нечии свидетелства; приписват му се и други неща, които са изчезнали; стиховете са такива и толкова, поемите се делят се на толкова песни; разказва се за война на изток и пътешествия на запад; започва се с несъгласия и раздели, и се завършва с помирявания и завръщания; героите са и един, и мнозина, те са и хора и богове, и се казват така; някои го критикуват – като Платон, други го хвалят – като Аристотел; има последователи и подражатели – ето, Вергилий..."

Това е. Ако чуе това, преподавателят ще си каже: „Този студент е много над изискванията ми..."

(2015, 2016)

26.

За да можем да разберем старата литература, пък и света около нея, е нужно да четем внимателно и с подробности Омир и Херодот; и да мислим за личността на Сократ. Тях следват всички по-късни писатели; там са поетическите, историческите и нравствените примери.

Защото Омир съдържа в себе си трагедията (в „Илиада“) и романа („Одисея“). Освен това той сигурно е дал началото и на комическите видове, както изглежда от „Война на мишките и жабите“ и както се говори за загубения „Маргит“ (от Аристотел в „Поетика“). Навсякъде из поемите му има лирически места, особено в „Илиада“.

Херодот показва как се мисли за обществото чрез случки от биографиите на отделни хора, но и за целия свят, открай докрай – с езиците, държавите, паметниците на цивилизацията и различията на природата; и защо в човешкия свят се случват неща, за които после всички си спомнят – като големите войни.

Сократ не е писал книги, но той, подобно на някаква муза, създава желание у околните да пишат. Благодарение на него има философски диалог (при Платон), лекция-трактат (Аристотел) и размисли за началата на словесната дейност, знанието и съществуващото. Каквото е Омир за поезията, това е той за прозата – чрез онези, на които е повлиял.

Но освен това той дава пример за философски живот на дело – аскетичен и героичен. Така е повлиял на Антистен и Диоген, може би на Епикур и чрез тях на още безброй други.

(2017)

27.

Преди време, в началото, разказвах на студентите какво някой е написал за нещо от античната литература.

После започнах да разказвам какво на мен ми е известно за нея.

Сега искам само да прочетат някои неща. И то не много – Омир и няколко трагедии. Но да ги прочетат внимателно, да ги запомнят.

За какво служи все пак античната литература, наречена „класика“?

Веднъж стана дума за „светскост“. Човек изработва образа на света и придава форма на душата си чрез слово. Някои се занимават с това по-усилено, други просто възприемат, каквото чуят.

И в този словесен свят има светски говор и стил на поведение, а също и духовен. Духовният се опира на Писанието и на мислите, които то е посяло, а светският – на гръцката класика. И най-напред на Омир.

Духовната словесност е камък за препъване – тя е постоянно оклеветявана, а освен това може да се тълкува неразумно.

Светската пък, ако е само тя, прави човека лекомислен.

Тя е онова множество от разкази и мисли, които са „другото“ на духовността и ни казват: ето какво се случва с хората, когато те си почиват от връзката си с Бога. Защото тази връзка носи радост, но може и да тежи. А тези радости и тежести, и „скърби по Бога“ се случват на зрелия и стария човек.

Поради това често се казва, че античната класика е юношеството на нашия свят. А и светското изобщо създава усещане за младост.

(2015)